

הרב שמואל דוד

הפרשת תרומות ומעשרות במקום בעל הבית

ראשי פרקים:

א. בתרומה

ב. בחלה

א. בתרומה

בתוספתא (תרומות פ"א ה"ד) שנינו:

"כיצד תורם את שאינו שלו? הרי שירד לתוך שדה חבירו וליקט ותרם שלא ברשות. אם חושש משום גזל, אין תרומתו תרומה. ואם אינו חושש משום גזל, תרומתו תרומה. כיצד ידוע אם חושש משום גזל, אם לאו? הרי שבא בעל הבית ומצאו ואמר לו כלך אצל יפות. נמצאו יפות, אינו חושש משום גזל. ואם לאו, הרי זה חושש משום גזל. ואם היה בעל הבית מלקט ומוסיף עליהם, בין כך ובין כך אינו חושש משום גזל".

המניע נמצא כי היחיד שההפרשה תהיה תרומה הוא החשש משום גזל, אם מסולק חשש זה תרומתו תרומה. אך בגמרא במסכת נדרים (לו ע"ב) מובא כרסום ראשון בהנחה זו, שם מסיקה הגמרא כי התורם משל בעל פרי על הפרי אינו צריך דעת בעלים מפורשת, אבל יש צורך שבעל הפרי יכריז ויאמר: כל הרוצה לתרום יבוא ויתרום, כיוון שהמפריש נוטל ממנו את זכות ומצות ההפרשה, הוא צריך להודיע שנוח לו בכך והוא אינו מתנגד. לפי סוגיא זו נראה כי גם הכרזה לאחר מעשה, מועילה. וכן אם ידוע בדרך אחרת שבעל התבואה מסכים שההפרשה תיעשה על ידי אחר, מועילה. בין כך ובין כך עולה בבירור מן הסוגיא שאין צורך במינוי שליח. כן כתב בחידושי הריטב"א שם:

"אוקימנא למתניתין בדקאמר המודר: כל הרוצה לתרום יבוא ויתרום. פירוש דהשתא לא שליחותיה קא עביד, דבדעתיה דתורם תליא מיליתא".

וכן כתב המאירי (שם), וכן כתב תוספות רי"ד למסכת קידושין (נב ע"ב). לעומת זאת במסכת בבא מציעא (כב ע"א) נאמר במפורש להיפך, שצריך בעל הפרי למנות את המפריש כשליחו:

"דאי סלקא דעתך דלא שויה שליח, מי הויא תרומתו תרומה, והא אתם גם אתם אמר רחמנא לרבות שלוחכם, מה אתם לדעתכם, אף שלוחכם לדעתכם".

וכתב בחידושי הרשב"א לנדרים (שם):

"קשיא לי והא שליחות לאו מדין דניחא ליה או לא ניחא ליה, אלא גזרת הכתוב היא, דמה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם...? ויש לומר דתורם

משלו על חבירו שאני, דלא בענינן שלוחו לדעתו אלא מתורם משל בעל הפרי על בעל הפרי, אבל בתורם משלו על בעל הפרי, כיוון שאינו של בעל הפרי לא בענין שליחותו ממש".

נמצא שבתרומה משל בעל הפרי צריך שליחות ממש כגזרת הכתוב. ועיין בשיטה מקובצת לבבא מציעא (שם ד"ה אמאי) שפירש את קושיית הגמרא:
 "דודאי מסתמא כל אדם ניחא ליה דלתרמו משלו על שלו להוציא מידי מכשול, וודאי מסתמא אמרינן שלא יקפיד, ואפילו אם יקח מהיפות... ואין כאן מקום קפידא כלל אלא על שעשאו בלא שליחותו, למאי דסבירא ליה השתא, ולהכי אמרינן דמסתמא לא קפיד. ואיי לא אמר ליה מידי אפשר דלא אמרינן מרתח קא רתח, אדרכה, אמרינן ניחא ליה ואישתיק. תדע, מדאמרינן ואם חושש משום גזל וכולי, דמשמע דכשאינו חושש ושותק הויא תרומה".

אך מסקנת הגמרא אינה כן:
 "למסקנה ניחא, דלעולם כי לא הוי שליח לא הויא תרומתו תרומה, ולא אמרינן בכהאי גוינא זכינן לאדם".

נמצא כי מסקנת הגמרא שוללת בפירוש אפשרות של הפרשת תרומה על ידי אחר שלא בשליחות מפורשת, על אף שתרומה זו - זכות היא לאדם. והראב"ד (שטמ"ק שם) ביאר את הגמ:
 "ואמאי, בעיניה דתרם לא הוה ידע: וכיון דבשעת הפרשה לא תרומה היא, דהא לאו שלוחו הוא, דכי ידע היכי הויא תרומה, ושליחות שאחר הפרשה מי אית בה מששא".

והמאירי (שם) פירש:
 "ירא מסוגיא זו שהתורם אין שאינו שלו שלא ברשות הבעלים אינה תרומה כלל, אף בגילוי דעת של בעלים... מכל מקום גדולי המחברים פסקו כסתמה של שמועה זו, שאם תרם שלא ברשות אין תרומתו תרומה אלא בגילוי הדעת. כיצד? בא בעל הבית ואמר לו כלך אצל יפות, אם היו שם יפות מהן תרומתו תרומה".

נמצא כי רבים מן הראשונים תפסו עיקר כסוגיית הש"ס במסכת בבא מציעא, שרק שליחות מועילה בהפרשת תרומה. אך הרמב"ם פסק כסתמות התוספתא שדי בגילוי דעת המוציא מחשש גזל, ואין צורך בשליחות כדי שההפרשה תחשב כתרומה. נמצא כי פסק הרמב"ם קשה מסוגייתו ולא עוד אלא שהוא נראה כסותר עצמו כי בהלכות תרומות (פ"ד ה"ג) משמע כנזכר לעיל שאין צורך בשליחות, לעומת זאת, פסק הרמב"ם (שם ה"ו):

"האומר לשלוחו צא ותרום לי והלך לתרום ואינו יודע אם תרם אם לא תרם, ובא ומצא פרי תרום, אין חזקתו תרום. שאין אומרים באיסורים חזקת שליח עושה שליחותו להקל אלא להחמיר, וחושש שמא אחר תרם שלא ברשות".

ולכאורה מה אכפת לנו אם תרם שלא ברשות? הרי ודאי שניחא ליה לבעל הפרי בתרומה זו, ותרומתו תרומה! הרדב"ז מתרץ את הקושיה על הרמב"ם בהניחו כי הגמרא שטענה כי ודאי מדובר בתרומה על ידי שליחות ולולא זאת אין תרומתו תרומה, היא דוקא אליבא דאביי, אבל לפי האמת "כיון דהוי דבר של מצוה וחזינן השתא דניחא ליה, אמרינן מעיקרא נמי ניחא ליה". וכן כתב בכסף משנה שם: "מאי דתרגמוהו בשעשאו שליח, אליבא דמקשה הוא, קושטא דאפילו לא עשאו שליח נמי כיוון דלמיתרם קאי, ועוד דהוי מזה בגילוי דעת למפרע סגי". ועיין בבית יוסף סימן שלא ובב"ח שם. לדעתם יש לפרש כי בדרך כלל אין צורך במינוי שליח, וכל הפרשה של אחר שניחא לבעלים, היא תרומה. וכן כתב מהר"י קורקוס שם.

לא כן דעת כמה אחרונים שפירשו ברמב"ם שתרומתו תרומה בענין כלך אצל יפות הוא רק לגבי העתיד, אבל לגבי העבר אין הפרשתו נחשבת כנתינת תרומה כיוון שנעשה שלא בדרך של מינוי שליחות לכתחילה. כך סיכם הגאון רבי צבי פסח פרנקא (הר צבי זרעים ח"א סי' ז) את דעת הירושלמי בנדון:

"מפורש יוצא מירושלמי זה דהא דמהני אמירת כלך אצל יפות לתורם שלא ברשות שיהא תרומתו תרומה, היינו דחלות התרומה אינה משעת הרמה וקריאת שם לתרומה שהרי זה היה שלא ברשות, אלא דחלות התרומה הוא מהשתא, משעת גילוי הדעת של הבעלים באמירת כלך אצל יפות, אז אל התרומה מכאן ולהבא ולא למפרע... ומעתה נאמר דמהאי טעמא השמיט הרמב"ם אוקימתא דגמרא דמירי דשויה שליח, משום דשיטת הירושלמי נקט דאמירת כלך אצל יפות לא מהני שתחול התרומה למפרע ע"י התורם שלא ברשות, אלא מהשתא הוא דקא חייל... ולא זה התורם שלא ברשות הוא התורם, אלא הבעלים בעצמם הם התורמים ואין כאן שליחות כלל. וכן רומז בקצרה המשנה למלך שם וזו לשונו מה שכתב רבינו אם בא בעל הבית ואמר לו כלך אצל יפות: מכאן ולהבא נעשית תרומה ולא למפרע ירושלמי פרק קמא דתרומות".

אלא שכאמור לעיל מרן (בבית יוסף ובכסף משנה) הבין שהרמב"ם סובר שתרומתו תרומה גם במה שהפריש עד כה, ואף על פי כן פסק שבאומר לשלוחו חוששים שמא אחר תרם שלא ברשות. ועל כרחך להסביר שלא כמו הרב פרנקא ושתרומתו תרומה (עיין בהר צבי שם סוף סימן ז) וכמו שכתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל (מעדני ארץ תרומות פרק ד הלכה א):

"רבנו ז"ל סובר דתורם אדם פירותיו של חברו על ידי ניהותא לחוד, ואין צריכים דוקא לכת של שליחות."

ולהלן (הלכה ג) כתב:

"לגירסא זו רואים בעליל דהא דהתורם משל אחרים אין תרומתו תרומה הוא דווקא מפני שהבעלים מקפידים. אבל בכהאי גוונא דניחא להו, שפיר הוי תרומתו תרומה אלא באופן כזה דלא חשים ממש שליח... לולי דמסתפינא נראה לעניות דעתי דרבנו ז"ל סובר דכיון דאי לא דגלי קרא

דהתורם שלא ברשות אין תרומתו תרומה, הייתי אומר דהתרומה מועילה, לכן אמרין שלא מיעט הכתוב כי אם בכהאי גוונא שהבעלים מקפידים אחר כך, או שאין אנו יודעים כלל מה דעתו של בעל הבית. מה שאין כן בכהאי גוונא אומר אחר כך דניחא לו... על כל פנים נראה שרבנו ז"ל סובר דלענין הפרשת תרומה אין צורך דווקא בכח של שליחות, אלא סגי נמי בניחותא גרידא".

ב. בחלה

לענין הפרשת חלה נפתח הדיון בתרומת הדשן (סי' קפח):

"אשה בעלת הבית, לשה לה משרתת שלה עיסה, והלכה לחוץ קודם שהפרישה חלה, וקודם שחזרה נתחמצה העיסה כל צרכה, שאם תשהה עוד שלא תאפה, תתקלקל העיסה. בשביל כך רוצה המשרתת להפריש החלה בלי רשות בעלת הבית. שרי למעבד הכי או לא? תשובה: יראה דשפיר למעבד הכי, דכיוון דמתקלקלת העיסה זכות הוא לבעלת הבית וזכין לאדם שלא בפניו וקיימא לן זכיה מטעם שליחות איתרבי, ולענין תרומה רבין שליחות מאתם גם אתם. והכא נמי המשרתת נעשית שלוחה אפילו שלא מדעתה מטעם דזכות הוא לה. ואפילו אם אין כאן אלא חשש לקול העיסה אמרין דזכות הוא לה, כיון שרגילות הוא לפעמים שבעלת הבית נותנת רשות למשרתת להפריש חלה אפילו בפניה... ואי קשיא הא דתניא בפרק שני דבבא מציעא כיצד התורם שלא מדעת תרומתו תרומה... אלמא אף על גב דידענין בתר הכי דניחא ליה במה שתרם, אפילו הכי לא הוי שליח כיון דמעיקרא לא לדעת הוי. לא דמי כלל, דהתם במה שנעשה שליח לא ידענין כלל דניחא ליה, אלא דאחר כך שמענין מיניה או אזלינן מיניה דניחא ליה, ובעינן למימר דלמפרע הוי שפיר שליח. הא לא מהני משום דבעינן למידע בשעה שנעשה שליח דזכות הוא וניחא ליה. וכי האי גוונא הוי דומיא דהתם, דאנן סהדי אי הוי הכא, הוה ניחא ליה..."

לדעתו צריך להיות גלוי ועומד בעת ביצוע השליחות, שהמשלח אכן רוצה בה, וזה יתכן באחד משני המקרים: כאשר הוא מכריז ועומד כל הרוצה לתרום יבוא ויתרום, או כאשר נעלה מכל ספק שנוח לו בתרומה זו וכגון שהעיסה מתקלקלת.

ובהגהה (שם נאמר):

"אף על גב דבפרק קמא דחולין אמרין דהאומר לשליח צא ותרום יתרום לי, ושמע אינש אחרינא ואזל ותרם אין תרומתו תרומה... יש לומר דדוקא התם לא מהני משום דאיכא למימר דדעת בעל הבית דשליחו דווקא יתרום משום דידוע ומכיר באיזו מידה רגיל בעל הבית לתרום... אבל בהפרשת חלה בזמן הזה דהכל שוים לו ליטול בכזית ולשורפה, אין לומר כלל שיש קפידא מי יפריש ויתרום".

ובזה יתורץ גם הרמב"ם שבהלכה וכתב שאם אחר תרם אין תרומתו תרומה, משום ששם מדובר שבמפורש אמר לפלוני להפריש ויתכן שמקפיד כי דווקא השליח יתרום. וכן משמע מן החזו"א (ליקוטים סי' ו ס"ק א) שכתב לעניין חלה:

"אם העיסה מתקלקלת והוא איננו כאן ואין בידו לתקן והוא מרוויח כל העיסה ודאי נוחא ליה בכל אדם שיעשה, לכן אומר לחבירו להפריש, יש לומר דהשתא הוי זאת... אבל כל שכבר עשה שליח ורצונו שיתקן הדבר על ידי שליח, אם יש אומד הדעת שאינו מקפיד על כל שלוחין, חשיב זכות".

ובעררך השולחן (העתידי סי' סג סעי' ט) כתב:

"דשליחות לא הוי דווקא כשאמר לו צא ותרם, אלא אפילו אם אמר כל הרוצה לתרום יבוא ויתרום, ובא אחד ותרם, תרומתו תרומה".

נחלקו אחרונים מה עיקר היתרו של תרומת הדשן שהמשרתת תפריש אם העובדה העיסה עומדת להתקלקל וניחא ליה לבעלת הבית שתפריש, או אף בלא שקיים חשש קלקול לעיסה, היות ורגילה לתת רשות למשרתת להפריש, הרי שהיא כשליחה שלה, על דעתה. הרמ"א (יו"ד סי' שכח סעי' ג) פסק:

"אם ידעין דזכות הוא לבעל העיסה כגון שהיתה העיסה מתקלקלת מותר ליטול חלה בלא רשותו דזכין לאדם שלא בפניו. וכן משרתת שבבית יכולה ליטול חלה בלא רשותו, כיוון שרגילה היא לפעמים שבעלת הבית נותנת לה רשות".

הב"ח (סוף סי' שכח) מיאן בכך וכתב:

"משמע דסבירא ליה (לרמ"א) אפילו ליכא חשש קלקול כלל יכולה המשרתת להפריש בלי רשות. ולא נהירא בדברי מהרי"א מפורש דלא התיר לכתחילה במשרתת אפילו רגילה היא ליתן לה רשות, אלא אם כן דאיכא חשש קלקול.

אף הש"ך (סק"ה) הסכים להשגת הב"ח, אך דעת הט"ז (ס"ק ב) היא כדעת הרמ"א.

דברי הב"ח והש"ך אינם מובנים. נכון שכדבריהם יש לדייק בתשובת בעל תרומת הדשן, אבל לכאורה אחת משתיים. או שנפסוק כדעת הרשב"א והראשונים ששליחות התרומה היא גזרת הכתוב ואז אין חשש קלקול ולא זכות הוא לה מועילים כלל. אם נפסוק כדעת הרמב"ם, לדעתו כל שיש גילוי דעת למפרע דזכות הוא לבעל הבית הוי כהכרזה שכל הרוצה לתרום יבוא ויתרום ואין צורך דווקא בקלקול העיסה ודי בכך שהמשרתת רגילה להפריש עבור בעל הבית ולכאורה הרמ"א צודק בזה שאין צורך להצמד ללשונו של מהרא"י אלא אחר טעמו ונימוקו. ויש לומר שבזאת נחלקו הרמ"א והט"ז כנגד הב"ח והש"ך. לדעת הרמ"א די בגילוי דעת כלשהו שנוח לו לבעל הבית בתרומה זו. לעומת זאת הב"ח והש"ך סבורים שרק אם העיסה עומדת להתקלקל ואישה זו רגילה להפריש בשליחות בעל הבית, רק אז ברור לנו כי זכות היא לבעלת הבית שתהיה כאן הפרשת תרומה או חלה ורשאית להפריש; (וע"ע בדברי החזון איש שהובאו לעיל).

הגרש"ז אויערברך זצ"ל (שם סוף ה"ג) מסכם:

"ממוצא הדברים נראה לעניות דעתי דלעניין זה שפסק הרמ"א ביורה דעה (סי' שכח סעי' ג), אם ידעינן זכות הוא לבעל העיסה... מותר לו ליטול חלה בלא רשות... מסתבר דאף לקצות החושן שחולק על זה וסובר דדוקא בנהאי גוונא שהמקבל זוכה ומרויח ממון אזאמרין זכין לאדם... מכל מקום לפי מה שפסק המחבר בסימן שלא דין זה של רבנן דאם אומר כלך אצלך יפות תרומתו תרומה אף בדלא שויא שליח, ולפי מה שפירש ר"י קורקוס ורדב"ז וכסף משנה והגר"א והט"ז אמרין דהוי תרומה למפרע ולא רק מכאן ולהבא, ונתבאר משום דלדעת רבנו סגי בניחותא גרידא. אם כן בכהאי גוונא דאנן סהדי דניחא לו, שפיר הוי תרומתו תרומה גם בלא הטעם דזכין לאדם שלא בפניו ולא מיבעיא בכהאי גוונא שבעל העיסה בא אחר כך ואמר דניחא לו דודאי הוי תרומתו תרומה אלא אף בכהאי גוונא שמת או הלך למדינת הים ולא שמענו ממנו דניחא לו, מכל מקום כיון דאנן סהדי דלא קפיד הוי תרומתו תרומה".

נראה דיש להוסיף עוד את שכתב הגרש"ז אויערברך בקונטרס לאפרושי מאיסורא (סימן א אות ב) בשם אחרונים (דברי חיים ואמרי בינה) דבתרומות ומעשרות בזמן הזה שהם רק מדרבנן לא קפידנן אכללא דמה אתם לדעתכם. הגרש"ז אויערברך דחה זאת:

"קשה לסמוך על זה למעשה, אחרי שלא נזכה כלל בשום פוסק חילוק זה, ובתרומת הדשן עצמו מבואר לה די אדלא נחית כלל לחלק בין לדרבנן. אבל כבר ראינו בהגהת תרומת הדשן שחילק כן וביאר בטוב טעם דדוקא התם לא מהני משום דאיכא למימר דדעת בעל הבית דשלוחו דווקא יתרום משום שיודע ומכיר באיזו מידה רגיל בעל הבית לתרום... אבל בהפרשת חלה בזמן הזה דהכל שוים בו ליטול בכזית ולשורפה, אין לומר כלל שיש קפידא מי יפריש ויתרום."

סברא זו מהווה סיוע לכך שאין צורך בשליח דווקא, ודי שיודע כי נוח לבעל הבית בהפרשה. והגר"א הרצוג זצ"ל (פסקים וכתבים כרך ג סימן לא) כתב בקיצור ובפסקנות:

"ראיתי שכבודו פלפל בדין כלך אצל יפות. בשולחן ערוך פסק להיתר והט"ז והגר"א נמי מסקי כן. והרמ"א והאחרונים סביב השולחן ערוך מדשתקי אודויי מודו. ואם נחוש לפסק כזה מחמת שיטות, אי אפשר להושיט יד לפה".

לכן נראה שמהיות טוב, כדאי לעשות שליח, אך אין זה מעכב. ואם הדבר מסרב את מערך הפרשת תרו"מ, ניתן לוותר על מינוי השליחות.